

Buzás Gergely

Előzetes jelentés a szászvári vár 2013-as ásatásáról

2013

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

1. A szászvári vár nyugati palotaszárnya, a későbbi plébániaház épülete

Szászvárona római katolikus plébániaház épületének műemléki kutatása során 1980-ban derült fény arra, hogy a későbarokk formában megőrződött épület valójában a pincétől a tető oromfaláig középkori eredetű, mellette pedig a gazdasági épületek és a kerítés falaiban középkori várfalak rejtőznek. A meginduló régészeti kutatások, amelyeket 1980-tól a 2000-es évek közepéig Gerő Győző és G. Sándor Mária folytatott, a régi plébániaépület udvarán, több mint 2 méteres feltöltés alatt megtalálták a vár további visszabontott részleteit: egy, a plébániaházhoz északnyugat felől L alakban csatlakozó palotaszárnyat, tőle délkeletre álló kaputornyot, több melléképületet és egy belső várfalöv kerek saroktornyát, a plébániával keletről szomszédos területen pedig a vár keleti szárnyának déli végét és a belső körítőfal egy másik saroktornyát.¹ A műemléki tervtanács sorozatos elutasító határo-

2. A 2013/IV-es szelvény keletről

¹ Gerő Győző: Szászvár – A püspöki vár településtörténete és építéstörténete. Siedlungsgeschichte und Baugeschichte der bischöflichen Burg zu Szászvár. In: Pécs püspökvár – régészet és épületkutatás. ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees XXII (1999), 109–143.

3. A 2013-as ásatás területe északkeletről

4. A 2013/I. szelvény (a konyha) délről

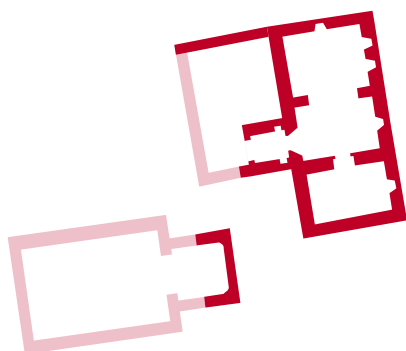

5. A 2013/I. és 2013/II. szelvények északról

zatai miatt feltárt középkori maradványok helyreállítása évtizedeken át nem indulhatott meg és így idővel az ígéretes ásatások is megszakadtak. A múlt évben végül az örökségvédelmi hatóság megadta az engedélyt a műemléki helyreállítás megindítására, ezért a tulajdonos Magyar Állam pályázatot nyújthatott be a munkálatokra, amit meg is nyert, így a vár eddig feltárt északnyugati részének jövője rendeződni látszik. Az eddigi kutatások azonban megmutatták, hogy a várnak még további, feltárható és helyreállítható részei rejtőznek a föld alatt, amelyek ismerete és bemutatása nélkül a mostani helyreállítás csak egy csonka épületet fog eredményezni. Ezért a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő kezdeményezésére és támogatásával, a pécsi Janus Pannonius Múzeum alvállalkozójaként a Magyar Nemzeti Múzeum középkori szakmúzeuma, a Mátyás Király Múzeum 2013 június 11 és július 5 között tervásatást végzett a vár korábban feltárt részével szomszédos, önkormányzati tulajdonban lévő telken, a régi szászvári iskola udvarán. Itt korábban az iskolaépület kazánháza állt, ami az év elején a község önkormányzata a feltárás érdekében elbontott. A régészeti kutatás során

feltártuk a belsővár keleti épületszárnyának és a hozzá kívülről kapcsolódó épületeknek az északi felét. A teljes épületszárny feltárására nem volt lehetőség, mert felette keresztben a régi iskolaépület áll. Ennek ellenére a kutatás nyomán ma már ismerjük a belső vár alaprajzi elrendezését és építéstörténetét. A külsővár rekonstrukciójának és keltezésének kérdésében viszont egyelőre csak hipotéziseket fogalmazhatunk meg.

A vár legkorábbi épülete a belsővár nyugati szárnya, a későbbi barokk plébániaépülettel azonos. Ez egy 10 x 20 méteres alapterületű, alapincézett, egy emeletes kőház, amelynek nyugati homlokzatához eredetileg egy pincegáddal kombinált torony csatlakozott. A pince és az emelet két, a földszint három helyiségre tagolódott a középkorban. A pince és a földszint déli kamrája eredetileg boltozott volt, a többi tér síkmennyezetes. Az emeletre a nyugati toronyban elhelyezett lépcső vezethetett fel. A házat oromfalakkal határolt, magas nyeregű fedte. Nem csak a falak őrződtek meg az oromfalak magasságáig a középkori udvarházból, de az eredeti nyílásrendszer szinte minden eleméből

0 10 m

6. A szászi udvarház az 1370-es évek közepén

is ránk maradt annyi, hogy az jól rekonstruálható legyen. A ház nyugati homlokzatának északi fele előtt egy fallal kerített előudvar is épült.

Az in situ kőfaragványok az épület XIV. század második felére való datálását teszik lehetővé. Ezt alátámasztják az írott források is. 1401-ben Szász falut vásáros helyként említik.² 1408. november 21-én XII. Gergely pápa egy évi és negyven napi búcsút engedélyez mindazoknak, akik Keresztelő Szent János születése napján felkeresik a Szász mezővárosban, Alsáni Bálint bíboros és mások által alapított Keresztelő Szent János kápolnát.³ Gerő Győző ásatai az

épülettől délnyugatra, mindössze 6,5 m-re, a későközépkori külső várfal alatt 2000–2001-ben tártak fel egy falmaradványt,⁴ amely nagy valószínűséggel a Keresztelő Szent János kápolna szentélyével azonosítható.⁵ A kápolnát először

szágos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 4. Budapest, 1958) 186. Nr. 6434.

4 Gerő Győző: Szászvár, vár. Régészeti Kutatások Magyarországon 2000. Szerk.: Kisfaludi Júlia, Budapest, 2003. 207.

5 A ház homlokzatával párhuzamosan tájolt, 1,2 m vastag, 7 méter hosszú falalapozás mindkét végén nyugat felé derékszögben befordul és folytatódik, de folytatásának feltárására az itt húzódó utca miatt nem volt mód. A belső fälsarkoknál az alapozás le van kerekítve ami arra vall, hogy felette boltozattartó sarok-faloszlopok állhattak. A falat a vár építésének utolsó középkori periódusában az alapozás tetejéig visszabontották, és az akkor

2 Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, III. Budapest, 1897, 450.

3 Mályusz Elemér: *Zsigmond-kori oklevéltár II. (1400–1410) : Második rész (1407–1410)* (Magyar Or-

említő 1408-as oklevél kiadására Bálint püspök halála előtt egy héttel került sor, egy másik, szintén Alsáni Bálintot érintő, pécsi egyházmegyei ügyben kiadott pápai oklevéllel együtt. Alsáni Bálint egy évvel korábban járt Itáliában XII. Gergely pápa udvarában, de onnan betegsége miatt még 1407–1408 telén hazatért.⁶ Talán még a pápai udvarban tartózkodva indította el ezeket az ügyeket. A búcsúengedély célja ez esetben feltehetően nem a kápolna építése volt, sokkal inkább a szászi vásárokkal függhetett össze. A vásárról 1525-ben egy 1521-es eset kapcsán említették, hogy azt Keresztelő Szent János születésnapján (június 24) napján tartották.⁷ Tehát a vásárok a kápolna búcsújához kötődtek, minden bizonnyal a kápolna környékén tartották is őket. Mivel a szászi vásárookra már 1401-ből is van adat, joggal feltételezhetjük, hogy a kápolna is már állhatott 1401-ben is. A Szent János kápolna helyét a kutatás a vártól nyugatra húzódó mai Arany János utca helyén keresi, mivel ezt az utcát korábban Szent János utcának hívták. Az utcánév középkori eredetű lehet, hiszen már az 1554-es török defterben is szerepel.⁸ Az I. és a II. katonai felmérés térképei szerint az utca vonalvezetése a maitól a XVIII–XIX. században eltérő volt, eredetileg közvetlenül a vár nyugati oldala előtt indult a főtérről dél felé. Feltehetően eredetileg a mai főtér helyén elhelyezkedő piactérről, a Keresztelő Szent János kápolna mellett délről induló utcát nevezték Szent János utcának, a vásárokat pedig a piactéren, a Szent János kápolna mellett tartották. A plébániatemplom jóval távolabb, a település keleti szélén állt.⁹ A püspöki udvarház is itt a piactér sarkában, a Szent János kápolna mellett épült fel. A kápolna egyik funkció-

épült külső várfalat ráalapozták. A feltárt fal közelében lévő magánházak területén a helyi lakosok elbeszélése szerint földmunkák során nagy mennyiségű embercsont került elő.

6 Áldásy Antal: Alsáni Bálint bíbornok. Magyar Történeti Életrajzok, Budapest, 1903. 112-122.

7 K. Németh András: A középkori Tolna megye templomai. Pécs, 2011, 153, 1734. jegyzet; MOL DL 30564.

8 K. Németh András: A középkori Tolna megye templomai. Pécs, 2011, 153.

9 K. Németh András: A középkori Tolna megye templomai. Pécs, 2011, 153.

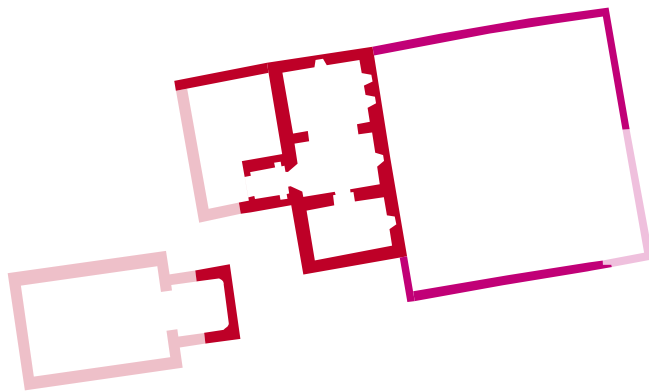
ja nyilván az udvarház lakóinak kiszolgálása volt. Amennyiben feltételezésünk helyes, és a vár közvetlen szomszédságában talált fal tényleg a kápolna maradványa, úgy kétségtelenné válik, hogy a kápolna és az udvarház építése összefügg: a két épület tájolása azonos, és az udvarház előudvarának tervezésekor figyelembe vették a kápolnát. Mivel a kápolna alapítója a búcsúengedély szerint Alsáni Bálint volt, az udvarház építőjét is benne kell látnunk. A kápolnaalapításra és az udvarház építésére azonban nyilvánvalóan nem a búcsúengedély kiadásakor, hanem jóval korábban került sor, az udvarház kőfaragványainak stílusa szerint inkább Alsáni püspökségének (1374–1408) elején, még az 1370-es évek közepén, amikor Bálint püspök alkancellárként pályájának első csúcspontjához ért. Ekkor, 1374-ben hajtotta végre másik egyházi alapítását is, az alsáni ferences kolostor létrehozását.¹⁰

Az emeletes, háromszatú, hosszoldalán bejárati toronnyal bővített udvarház a késő középkori magyarországi kastélyok tipikus, ám igen korai példája. Előzményei a XIII. századra nyúlnak vissza, mint a kőszegi vár Kőszegi Iván gróf által a század utolsó negyedében emelt északi palotaszárnya, amely azonban csak kéthelyiséges, pince nélküli, kétszintes épület volt.¹¹ A XIV. századból nem ismerjük más példáját ennek az épülettípusnak, csak a XV. század első feléből maradtak fenn kétoszlatú változatai: Nyitrasimonyi 1426, Kiszána 1430-as évek, a háromszatú változat inkább a Mátyáskorban terjedt el: Nyírbátor, Devecser és a nem keltezhető Zsennye.¹² Ennek az udvarháztípusnak a viszonylag korai megjelenése és igényes kivitelezése Szászton egyértelműen az építető pécsi püspökök magas társadalmi rangjának és gazdagságának tudható be.

10 Fedeles Tamás: A 14. század derekától Mohácsig. A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009-1543) Szerk.: Fedeles Tamás - Sarbak Gábor - Sümegi József, Pécs, 2009. 115.

11 Holl Imre: Kőszeg vára a középkorban. Budapest, 1992. 71-75.

12 Buzás Gergely: Sárkány Ambrus érdi udvarháza. Archeologia - Altum Castrum Online. 2013. <http://archeologia.hu/content/archeologia/153/buzas-gergely-erdi-kastely.pdf> 2013. 05. 31. 12-13.

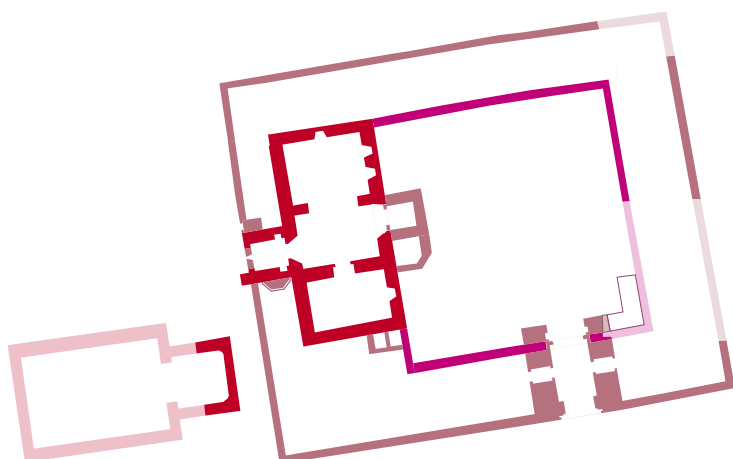
0 10 m

7. A szászi udvarház 1380 körül

Az udvarház felépítését követően nem sokkal később mögé egy 24 x 24 méteres alapterületű, mindössze 75-80 cm vastag, ám igen mély alapozású falat emeltek. A fal vékonysága és egyben mély alapozása arra vall, hogy nem erődítményről, hanem inkább magas kerítésfalról van szó. Valószínűleg már a fal felépülte előtt is állt egy kert az udvarház mögött. Erre utal legalábbis, hogy az udvarház földszinti középső helyiségéből kelet felé nyíló ablak mellett egy másik nyílás, feltehetően ajtó maradványai is fennmaradtak. A kőből épült kerítésfal északkeleti sarkát már a korábbi kutatások is megtalálták, ezt mi újra feltártuk és a keleti falszakasz jelentős részét is ki tudtuk ásni, bár egy újkori beásás jelentősen megrongálta, így a fal régészeti keltezésére nem volt módunk.

A következő nagyobb építkezés egy újabb, a régihez hasonló vastagságú körítőfal építése volt, amely kb. 6 méteres távolságban vették körül a korábbi kerítést illetve az udvarház főépületét. Az új kerítésfalba belefoglalták az udvarház nyugati lépcsőtornyát, a pincegádor ajtaját befalazták. A földszinti bejárati ajtót ugyan meghagyták, sőt egy boltívre támaszkodó kőlépcsőt is építettek elé, amely a kölső körítőfalba vágott kis ajtóhoz vezetett, de a toronyba, a lépcsőház helyére egy kápolnát építettek be, melynek új erkélyszentélye dél felé nézett. A pincelejáratot és a lépcsőházat egy újonnan épített, a régivel azonos méretű toronyba helyezték át, amelyet az udvarház keleti homlokzatához építettek hozzá. Az új magasföldszinti bejárat ajtaját víztárolóként is funkcionáló farkasveremmel és

	1374
	1380
	1387

0 10 m

8. A szászi kastély 1387 körül

rajta átívelő felvonóhíddal védték. Az erődítési szándék azonban leginkább a belső udvarra alakult keleti kert bejáratánál érhető tetten. Itt ugyanis a két kerítésfal közé egy 8 x 9 méteres lapterületű, 220-240 cm vastag falú kaputornyot építettek, amelynek külső kapuját csapórács is védte, de a belső kapu és a falszorosokba vezető ajtajai is lezárhatóak voltak. Az új falöv keleti szakaszának egy jelentős része meglehetősen épségben került elő a 2013-as ásatás területén. A falat közvetlenül keltező kerámialeletek önmagukban nem tesznek lehetővé pontosabb datálást, de mivel a keleti falszorosba utólag beépített konyha személtregegeinek leletei Mária királynő dénárának hamisítványával indultak,¹³

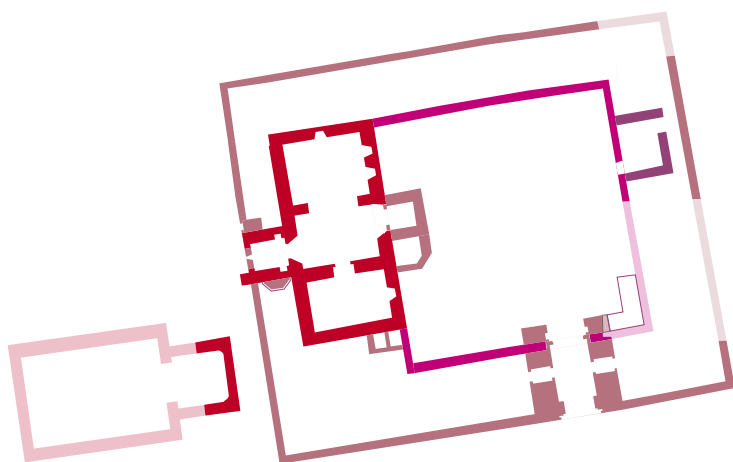
¹³ Nagy Balázs: Szászvár-vár (2013.06.11-2013.07.05.), a fém- és éremanyag elsődleges feldolgozásá-

joggal feltételezhetjük, hogy Alsáni Bálint püspök szászi udvarházának megerősítésére, azaz kastéllá alakítására az I. Lajos halálát követő zavaros években kerülhetett sor. Bálint püspök anyja, Garai Ilona révén a Mária királynőt támogató Garai párt oszlopos tagja volt. Erzsébet anyakirályné bizalmasaként királynéi főkanclár lett, 1384-ben pedig elnyerte a bíborosi címet.¹⁴ Ezek az évek jelentették karrierjének legmagasabb csúcspontját. Amikor azonban a Horváthiak 1386-ban fellázdak a királynő ellen, Alsáni Bálint is a felkelők célpontja lett,

nak eredménye (kézirat) 2.

¹⁴ Fedeles Tamás: A 14. század derekától Mohácsig. A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009-1543) Szerk.: Fedeles Tamás - Sarbak Gábor - Sümegi József, Pécs, 2009. 113.

	1374
	1380
	1387
	1400

0 10 m

9. A szászi kastély 1400 körül

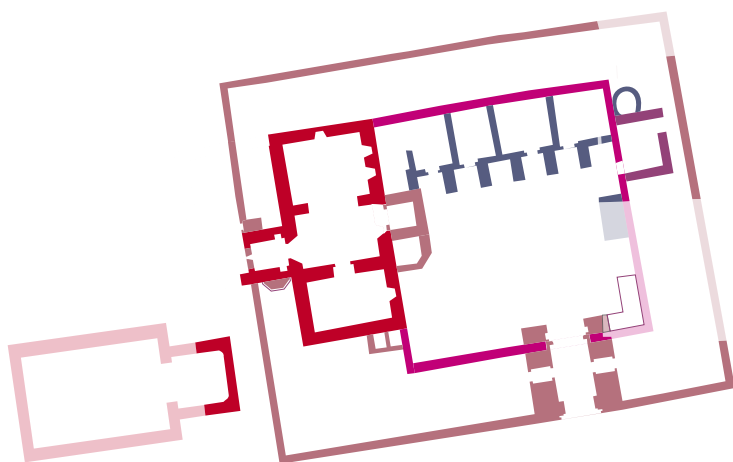
1387 áprilisában felgyújtották a püspök székvárosát, Pécsét is.¹⁵ Ezek az események mindenképpen indokolhatták a püspök egyik fontos birtokközpontjának megerősítését.

Már a külső körítőfal építését követően a keleti falszoros északi felébe egy konyhaépületet emeltek, oly módon, hogy a konyha keleti fala és a külső körítőfal között egy keskeny sikátor maradt. A 90 cm-es falvastagságú konyha északkeleti sarkában többször megújított tapasztású kemencét tártunk fel. A konyha padlóját mindenhol korom borította. A tüzelőberendezés belső elhelyezése és a viszonylag nagy falvastagság alapján arra következtethetünk,

hogy a helyiséget gúla alakú kéményboltozat fedhette. A konyha bejárata feltehetően a helyiség délnyugati sarkában nyílhatott a kastély belső udvaráról, de ez a falszakaszt a XX. században az alapozásig visszabontották, így a bejáratnak nem maradt nyoma. A kemence mögött az északkeleti sarokban is mutatkozik egy ajtónyílás, bár ezt elfedi egy XX. századi betonalapozás. Ez egy hátsó ajtó lehetett, amin keresztül a szemetet kihordták a falszorosba, ugyanis a konyha körül a falszoros területén mindenütt vastag kormos szemétreteget tártunk fel, amely nagy mennyiségű állatcsontot, konyhai kerámiát és több pénzérmét tartalmazott. A pénzek a már említett Mária dénár hamisítványával indultak, Zsigmond, Albert és Mátyás király (hamis) pénzeivel folytatódtak, majd Mátyás király

¹⁵ Fedeles Tamás: „Ezután Pécs tűnik szemünkbe” A város középkori története 1009-1526. Pécs, 2011. 27-28.

	1374
	1380
	1387
	1400
	1419

0 10 m

10. A szászi kastély az 1410-es években

1490-es veretével zárultak. A konyha építésére ezek szerint valószínűleg a XIV. század utolsó évtizedében kerülhetett sor, még mindig Alsáni Bálint birtoklása idején.

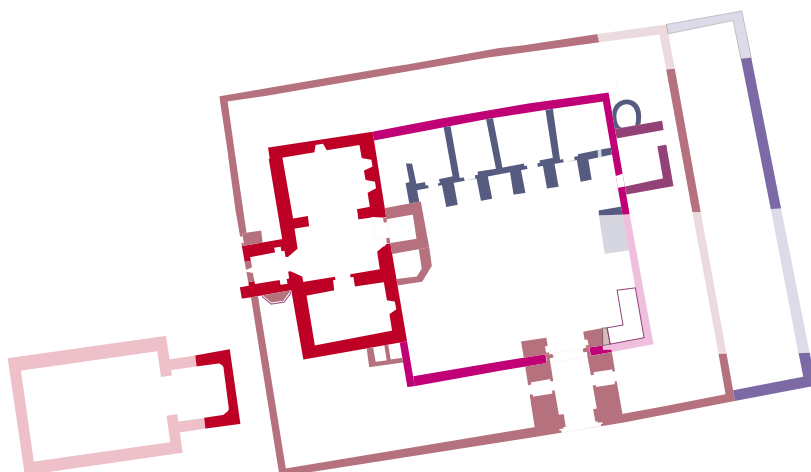
A konyhát később észak felé egy nagyméretű, kőből épült külső, kerek kemencével bővítették. Ekkor szüntették meg a bent álló régi tapasztott agyagkemencét. A külső kemence alapozását már a hamis Mária dénárral keltezett szeméretretegbe ásták bele. A konyhának a lebontott agyagkemencét borító padlójáról I. Ulászló 1442-1443-ban vert dénárja került elő.¹⁶ Ebből gondolhatjuk, hogy ez az építkezés már összefügg azzal a nagy átalakítással

ami az Albeniekhez köthető. Ezt az építkezést egy kályha keltezi, amelynek csempéi az északi palotaszárnyból kerültek elő. A kályhán megtalálható Eberhard főkancellár és a vele rokonságban álló Albeniek címere is.¹⁷ Alsáni Bálint 1408-ban bekövetkezett halála után a pécsi püspökség Eberhard főkancellár irányítása alá került, majd 1410-1421 között unokaöccse Albeni

¹⁷ Gerő Győző: Szászvár – A püspöki vár településtörténete és építéstörténete. Siedlungsgeschichte und Baugeschichte der bischöflichen Burg zu Szászvár. In: *Pécs püspökvár – régészet és épületkutatás*. ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees XXII (1999), 109–143. 142-143. oldal; Holl Imre: Középkori kályhacsempék magyrországon XI. Címeres reprezentáció. in: *A középkor és a koraujkor régészete Magyarországon*. Szerk.: Benkő Elek - Kovács Gyöngyi, Budapest 2010. 709-756. 731.

¹⁶ Nagy Balázs: Szászvár-vár (2013.06.11-2013.07.05.), a fém- és éremanyag elsődleges feldolgozásának eredménye (kézirat) 2-5.

	1374
	1380
	1387
	1400
	1419
	1439

0 10 m

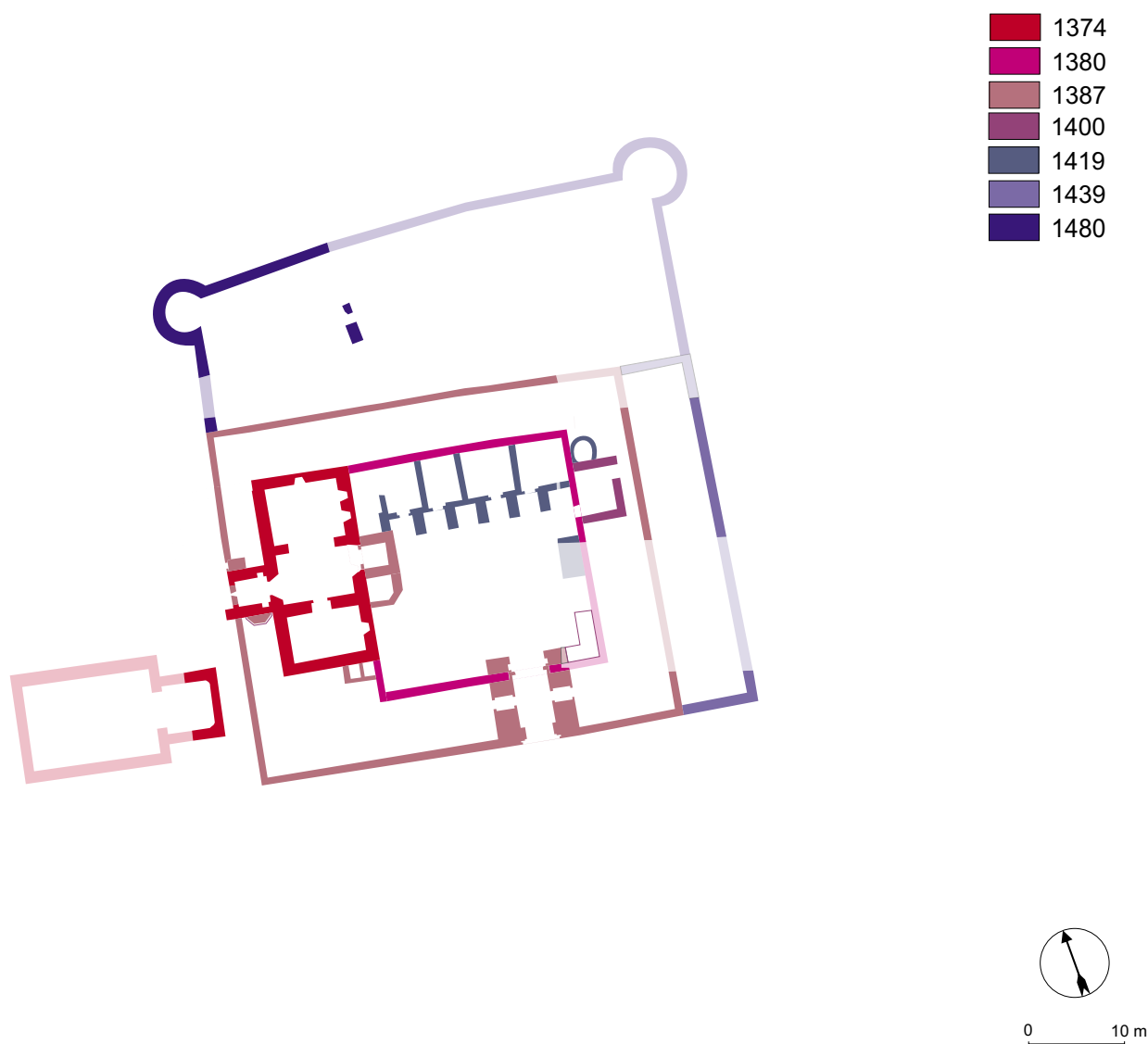
11. A szászi vár a XV. század első felében

János, 1421-től 1444-ig pedig másik unokaöccse Albeni Henrik állt az egyházmegye élén. Maga Eberhard 1419-ben húnyt el.¹⁸ Ezek szerint a belső udvar északi felébe beépített északi palotaszárny és az annak emeletén álló cserépkályha valószínűleg Albeni János püspöksége idején készült. Az északi szárny földszintjét négy, külön bejáratlal rendelkező, és egy, a szomszédos helyiségből nyíló szoba foglalta el. Az ilyen helyiségek a korszak váraiban és palotáiban (pl. Visegrád, Buda, Diósgyőr, Gyula)

általában az udvarnép szállásául szolgáltak.¹⁹ A szobák előtt támpillérsor húzódott, amelyet élszedett profilú félkörívek kötöttek össze. Az az ívek felett emelkedhetett az emelet homlokzati fala, ugyanis a szárny déli főfala még a 60 cm-es válaszfalaknál is vékonyabbra épült. E kis falvastagságok arra vallanak, hogy a szárny emelete valószínűleg tagolatlan egységes belső tér, egy nagyterem lehetett. Az új szárny építésével egy időben megemelték és kavicsos burkolattal látták el a belső várudvart.

¹⁸ Fedeles Tamás: A 14. század derekától Mohácsig. A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009-1543) Szerk.: Fedeles Tamás - Sarbak Gábor - Sümeji József, Pécs, 2009. 116-122.

¹⁹ Buzás Gergely: A kápolna és az északkeleti palota építéstörténete. In: *A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete*. Szerk.: Buzás Gergely. Visegrád Régészeti Monográfiái 1. Visegrád, 1994, 113–125. 117–119.

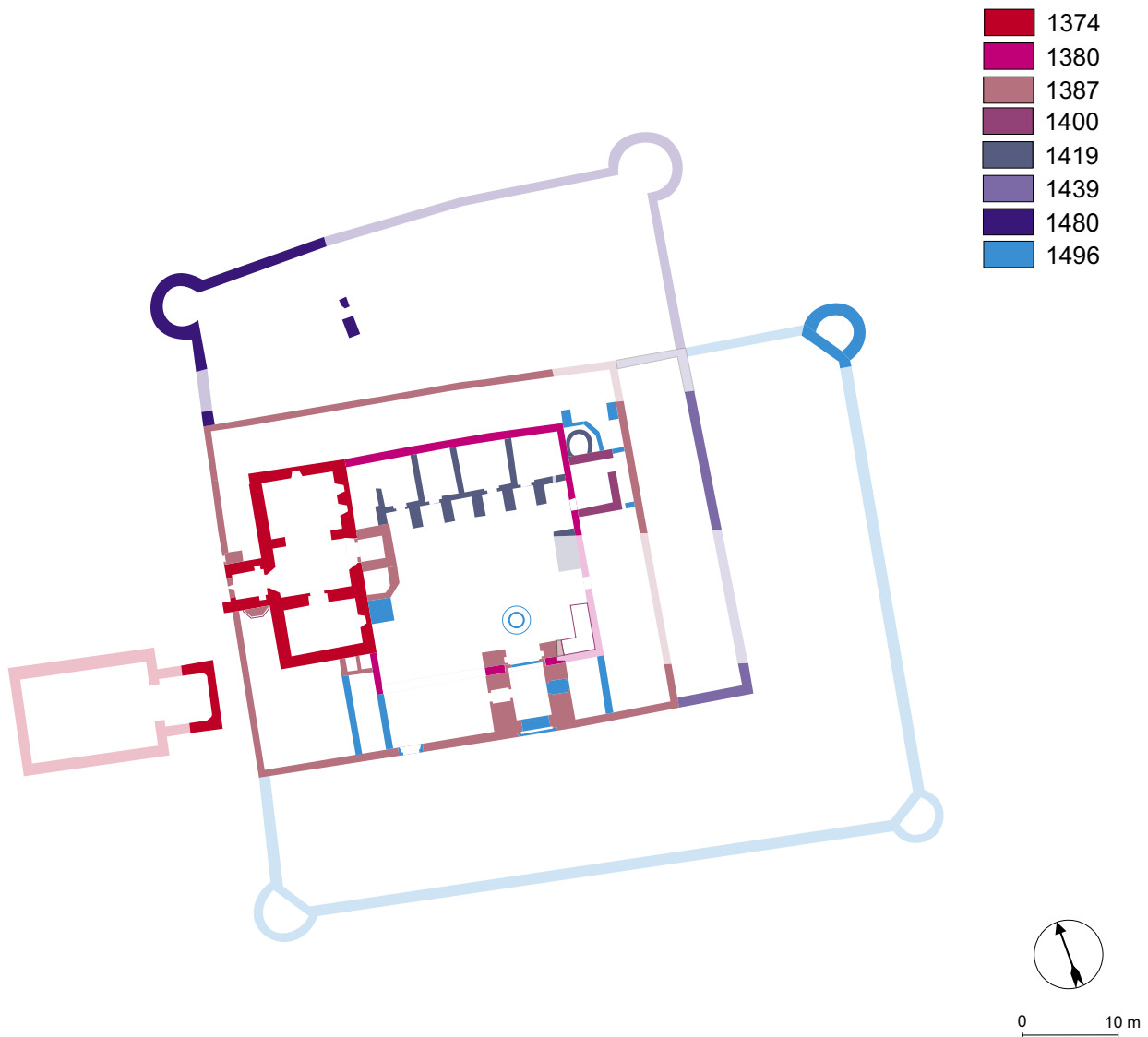
12. A szászi vár a XV. század második felében

1439-ben Albert király utasította Tolna megyét, hogy vizsgálják ki Bátmonostori Töttös László panaszát az Albeni Henrik püspöknek a szászi várban tartózkodó familiárisai által okozott károk ügyében.²⁰ Ebben az oklevélben említik először várként a szászi püspöki birtokközpontot, kérdéses azonban, hogy a vár megnevezés építészeti szempontból hogyan értelmezhető, hiszen az épület már Alsáni Bálint idején is rendelkezett valamiféle védőművekkel és ezeknél a később kiépült falövek sem voltak sokkal komolyabb erősítések. Ennek alapján

nehéz eldönteni, hogy 1439 előtt Albeni Henrik épített-e újabb védőműveket, vagy a vár külső falai ennél az időpontnál később készültek.

A XIV. századi keleti külső körítőfallal párhuzamosan, attól 8 m-rel kijebb egy 1 m vastag kőfalat tártunk fel. E fal déli végét már 2002-ben megtalálták: a fal derékszögben befordult és a korábbi külső várfal délkeleti sarkához épült hozzá. A déli oldalon a fal alapozási szintje 10 cm-rel magasabban van mint a kaputorony küszöbe és a belső várudvar Zsigmond-kori szintje. A falon belül ehhez a szinthez képest több mint 1 m-rel mélyebbre ástunk, de a falhoz tartozó járósíntet még itt sem értük el, ám a betöltés egyik szemetes rétegében Mátyás király 1471-1488 között vert obulusa került

²⁰ Nagy Imre: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára VIII. Budapest, 1905. 654.; Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest, 1897. 406.; Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*. Budapest, 1996, I, 423.

12. A szászi vár 1496-ban

elő.²¹ Valószínűleg a régi és az új körítőfal közötti falsoros eredetileg egy árok volt, amit a Mátyás-korra részben feltöltöttek. A fal a Mátyás-kornál korábbi is lehet, akár Albeni Henrik korából is származhat, de erre egyelőre nincs bizonyítékunk. Ez a fal még a korábbiakhoz hasonló egyszerű körítőfal volt, saroktoronyok nélkül. Később azonban olyan új, a korábbiaknál vastagabb, 120 cm-es védőfalak épültek a vár köré, amelyek sarkait háromnegyedkör alaprajzú saroktoronyok erősítették. Sajnos ennek a falövnek egyelőre csak kis részét ismerjük, és az idei feltárás során sem volt alkalmunk a kutatására. Az eddig feltárt két saroktorony és

a hozzájuk tartozó falak egymástól eltérő rendszerbe illeszkednek, valószínűsíthető, hogy nem ugyanabból az építési periódusból származnak. A belsővártól északnyugatra feltárt, befelé nyitott torony egy, a vártól északra elterülő udvar körítőfalához tartozott. A vártól északkeletre feltárt befelé zárt torony egy, a vár keleti és déli felét körülölelő falöv része volt.

Ennek a falrendszernek a felépülése tette lehetővé, hogy a belső vár kaputornyának kapunyílásait elfalazzák, és helyettük a toronytól nyugatra új kaput nyissanak. A kaputorony így öregtoronnyá változott, az egykori kapualjából kialakított földszintje pedig borospincévé, ugyanis az egyedül nyitva hagyott nyugati bejárat ajtókereteit íves formájúra megvésték, hogy nagyobb hordókat is le tudjanak csúsztatni raj-

²¹ Nagy Balázs: Szászvár-vár (2013.06.11-2013.07.05.), a fém- és éremanyag elsődleges feldolgozásának eredménye (kézirat) 6.

tuk. Az új bejárat nem volt erődített várkapu. Nyílása mindössze 136 cm széles volt, és pálcátagos, csúcsíves későgótikus kapukeret vette körül. Ez a régivel ellentétben csak egy díszes gyalogkapu volt, kocsival, lóval már nem lehetett bemenni rajta. A korábbi udvarszintnél több mint 1 méterrel magasabban elhelyezett küszöbétől befelé meredek lépcső vezetett le a megemelt belső udvar szintjéhez. Az új bejárat miatt a belső udvart is átalakították. A belsővár legbelső körítőfalának a kaputoronytól keletre eső szakaszát lebontották, és az így megnövelt udvart nyugat felől a nyugati palotaszárny udvari homlokzatának vonalában épített keskeny épülettel zárták le. Az udvaron, a kaputorony befalozott belső kapuja előtt kutat ástak. A megemelt udvarszintről új kőlépcsőt építettek a nyugati palotaszárny felvonóhidas ajtajához.

Míg a külső falrendszer és a bejárat rendszer átalakítását nem tudjuk pontosan keltezni, a belsővár keleti szárnyának átépítésének datálásához már jó régészeti adatok állnak rendelkezésre. A korábbi keleti belső falszoros területét ugyanis beépítették, az új épület földszintjébe befoglalva a régi konyhát. Az új épület északi homlokzatát a legbelső körítőfal északnyugati sarkához épített támpillérre és annak a második körítőfal mellé rakott párjára támasztották rá. A támpillérek mellett megtaláltuk azokat a cölöplyukakat amelyekbe a támpillérekre támaszkodó boltív építési zsaluzatának oszlopait helyezték. A két támpillér között, a konyha sütőkemencéje elé egy 40 cm vastag falat húztak, de olyan módon, hogy a konyha keleti oldalán lévő, folyosóvá alakított sikátorból meghagyják a kijáratot az északi falszorosba. Később a vékony fal vége és a konyha sarka közé behúztak egy másik vékony falat is, a folyosó nyugati határoló falaként. A konyha mögötti sikátor két végét egy-egy vékony fallal zárták le, ezek feltehetően ajtók küszöb-aláfalazásai lehettek. A konyha új bejáratot kapott a déli falának nyugati végén. Az ajtó fölkéjének kifalazásához ugyanolyan méretű téglákat használtak, mint az északi homlokzat támpilléreihez, illetve cölöplyukaihoz. A szárny emeletére az udvari homlokzat elé épített pillérre támaszkodó lapos szegmensívű boltíven nyugvó folyosóról lehetett belépni. Feltehetően a pillér déli oldalán az udvarszintről felvezető

lépcső lehetett, de erre ráépült a XX. századi iskolaépület, így azt feltárni nem tudtuk. Az emelet udvari homlokzatát díszíthette az a márgából faragott kettős kymával díszített keretű keresztosztós reneszánsz ablak, amelynek több töredékét a szárny közepére beomolva találtuk meg, más darabjai pedig a belső várudvarról kerültek elő a korábbi ásatások során. A szárny emeletének berendezéséhez tartozhatott egy zöld mázas és mázatlan vörös kályhaszemekből álló szemeskályha, amelyet a lovagalakos kályha oroszlános és rozettás csempéinek többszörös másolatai is díszítettek. A kályha töredékei a konyha padlójának XVI. századi megemelésekor keletkezett feltöltésből kerültek elő. Ehhez a kályhához tartozhattak azok a korábban előkerült töredékek is, így egy zárt előlapú lovagalakos csempe,²² amelyek párdarabjait Pécsről²³ és Pécsváradról²⁴ ismerjük Ernuszt Zsigmond püspök címerével díszített kályhákról. A szárny pontos keltezését a konyha szemétretegeiben talált pénzek teszik lehetővé. A falszoros teljes beépítéséig a konyha szemetét a konyhaépület körül, a falszoros járószintjén terítették el. Ennek a szemétretegnek a legkésőbbi lelete egy 1490-ben vert Mátyás dénár volt. A keleti palotaszárny felépülte után a szemetet a konyha mögötti folyosón kihordták a támpillérek közé. Itt a homlokzati falat tartó boltív építési állványának cölöplyuka felett II. Ulászló egy 1497-ben vert dénára és egy 1497-1503 között vert obulusa került elő.²⁵ Ezek szerint az új keleti palotaszárny felépítését az 1490-es évekre, valószínűleg 1490 és 1497 közé keltezhetjük.

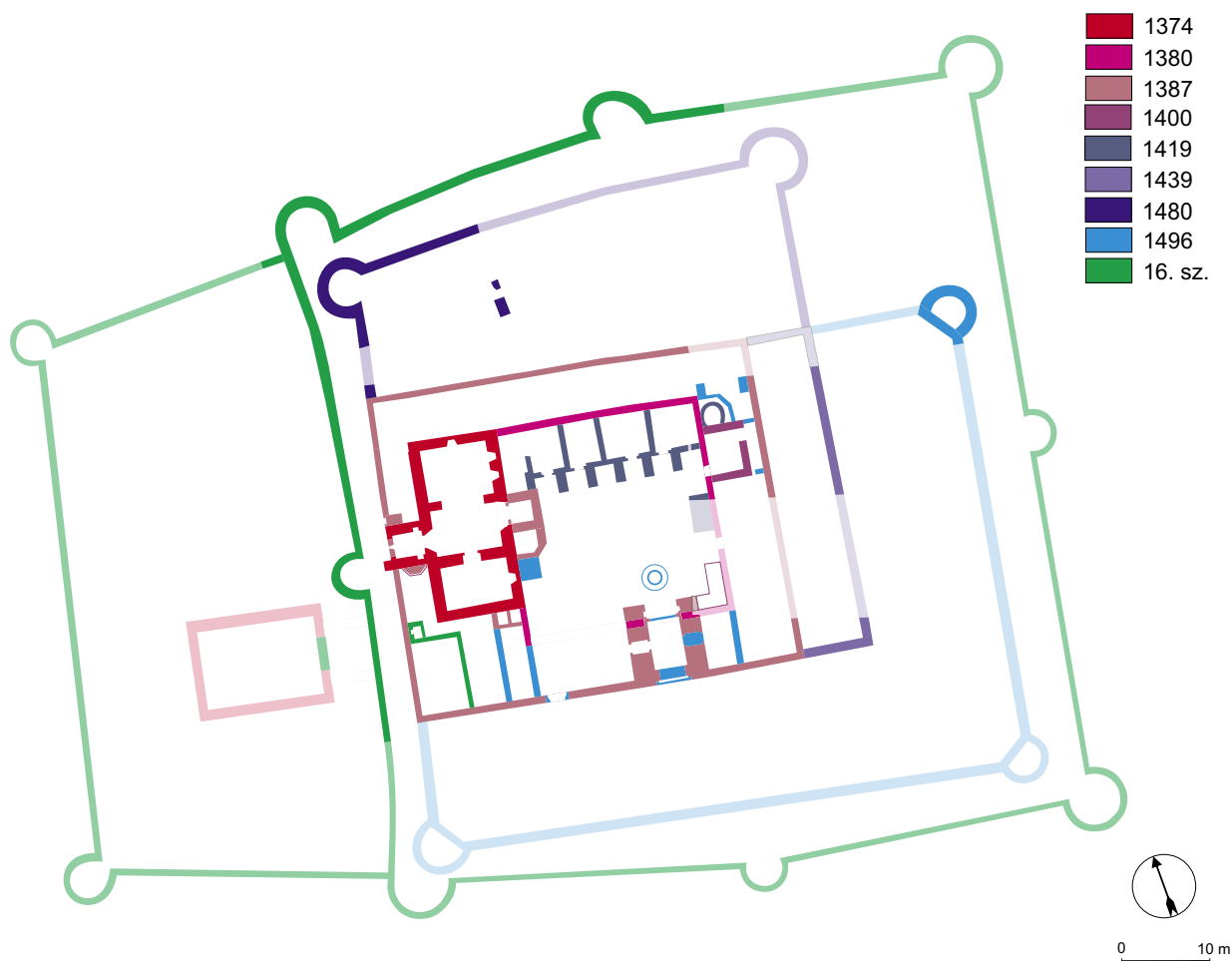
A pécsi püspökséget 1473-ban az akkor 28 éves Ernuszt Zsigmond kapta meg. 1476-ban a szászai várat és plébániát honorként a székesfehérvári Szent Miklós társaskáptalan prépostja-

22 Mária Sándor, Győző Gerő: Die Bischofsburg von Pécs Archäologie und Forschung. Budapest - München. Abb. 12. b.

23 Holl Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Budapest Régiségei XVIII. (1958), 211-309. 269-270.

24 K. Orosz: Stove Tiles from the Benedictine Abbey at Pécsvárad. Acta Archaeologica 63. 2012. 417-449. 437-448.

25 Nagy Balázs: Szászvár-vár (2013.06.11-2013.07.05.), a fém- és éremanyag elsődleges feldolgozásának eredménye (kézirat) 1.

13. A szászi vár a 16. században

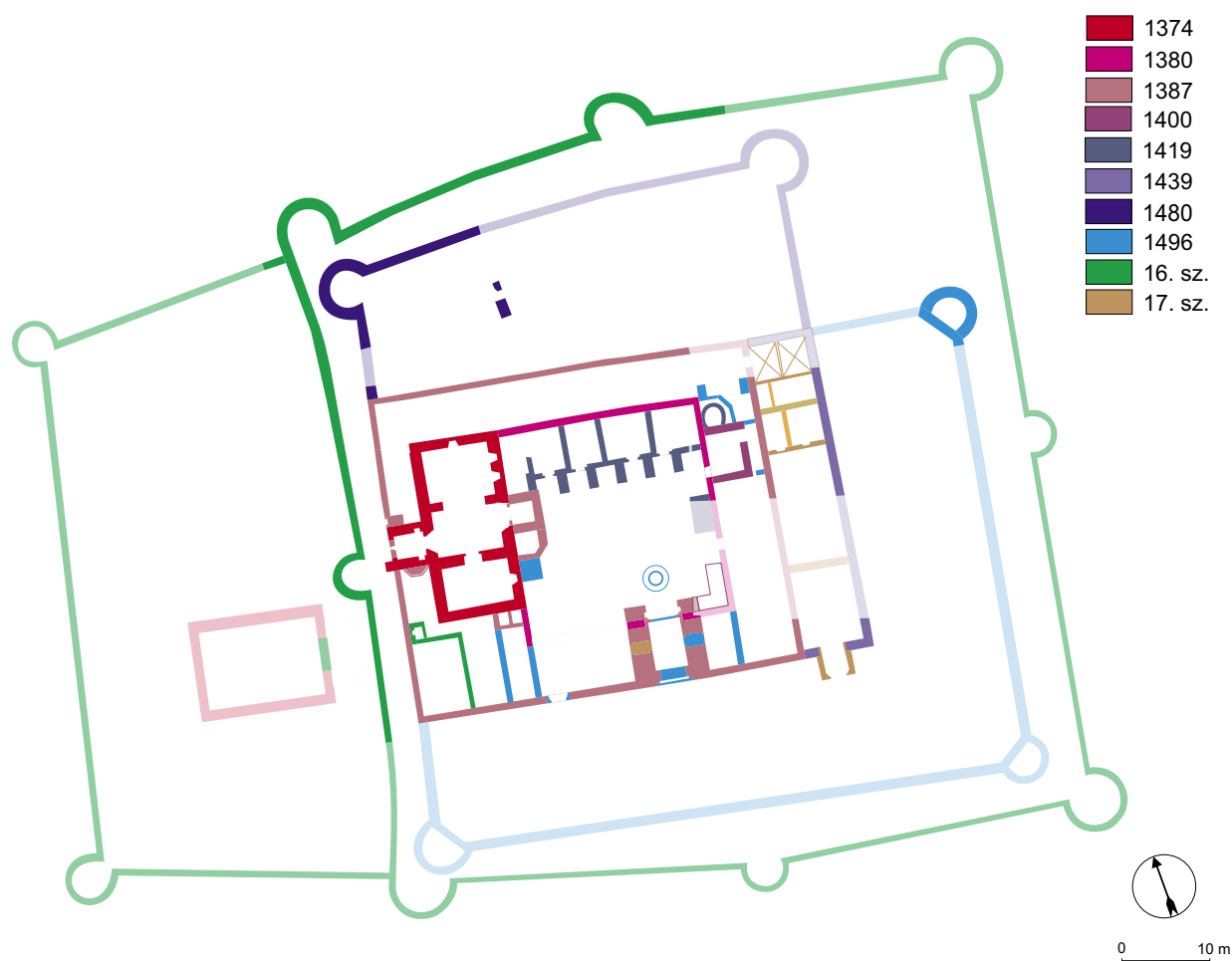
nak adta.²⁶ A Mátyás király halála utáni polgárháborús években, az 1490-es évek elején Zsigmond püspök fontos diplomáciai és katonai szerepet vállalt a trónkövetelők közti harcokban. Ekkor erősítette meg pécsi rezidenciáját is és talán ekkor építhette ki a szászi vár saroktornyos külső védőövét. 1494-ben II. Ulászló kincstartóvá nevezte ki, ami hatalmas, ha nem is teljesen legális jövedelmeket biztosított számára. 1496-ban sikkasztás vádjával le is váltották erről a tisztségről. A szászvári keleti palotaszárny felépítése ezekre az évekre tehető.

Minden bizonnyal a XV. századi saroktornyos falrendszer elkészülte utánra, a XVI. századra keltezhetjük a vár legkülső, négyszögletes védőövét, amelyről 1838-ban Horváth János egykori szászi plébános a pécsi püspök titkárnak írott levelében úgy emlékezik meg, mint négyszög alakú 40 x 40 öles területet körülfogó,

nyolc kerek toronnyal ellátott falakról.²⁷ Ennek a védőövnek jelenleg az északnyugati negyede áll egy sarok és két oldalfelező toronnyal, továbbá a keleti falának néhány rövid szakaszt fogták meg a korábbi ásatások során. Az északnyugati saroktornyához nyugat felé egy fal alapozása csatlakozik, amely a torony különös, félkör alaprajzával egybevetve arra utal, hogy nyugat felé egy elővár is tartozott az erődítményrendszerhez. Az elővár talán annak a Szent János kápolnának a még álló hosszházát vette körül, amelynek szentélyét a vár nyugati falának építése érdekében lebontották. E falak jóval vékonyabba és hevenyészettebb szerkezetűek a mögöttük húzódó saroktornyos XV. századi falaknál. A falöv keltezésére egyelőre

26 K. Németh András: A középkori Tolna megyei templomai. Pécs, 2011, 153.

27 Gerő Győző: Szászvár – A püspöki vár településtörténete és építéstörténete. Siedlungsgeschichte und Baugeschichte der bischöflichen Burg zu Szászvár. In: Pécs püspökvár – régészet és épületkutatás. ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees XXII. (1999.) 109-143. 113.

14. A szászi vár a 17. század második negyedében

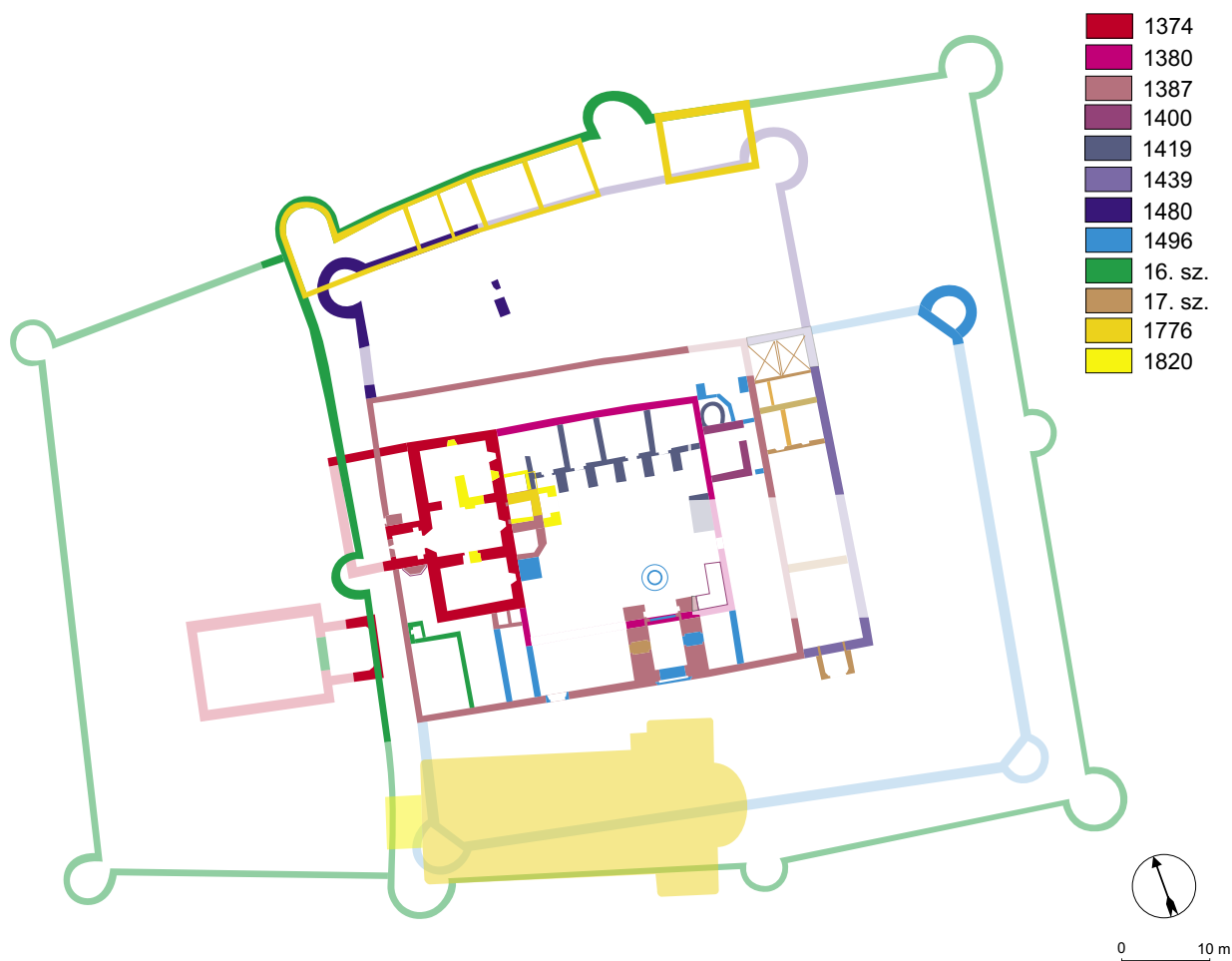
nem ismerünk konkrét adatokat, de valószínűleg a XVI. századra datálhatóak.

A belsővár keleti oldalán, a XV. században épült falszoros területén a XVII. század folyamán jelentős építkezések zajlottak. A falszorost épülettörmelékekkel feltöltötték és két végére egy-egy épületet emeltek. A déli épületnek csak a dél felől nyíló pincegádorát ismerjük, ennek pontosabb datálására nincs is módunk. Az északi épület alól azonban az épülettörmelékes betöltésből IV. Murad szultán 1623-ban vert két rézpénze került elő.²⁸ A betöltésben egy nagyobb leszakadt faltömböt is találtunk, amelynek téglái az 1490-es évekből származó keleti palotaszárny tégláival egyeztek. Ez arra vall, hogy a betöltés anyaga a megsérült keleti szárny omladékaiból származik. A feltöltésbe ásták bele az északi épület északi fele alatt

húzódó két keresztboltozattal fedett pincét és a tőle délre elhelyezkedő helyiség déli homlokzati falának alapozását. Az alapozáshoz képest e fal felmenő részét kis szögeltéréssel építették fel, és két ablakot alakítottak ki rajta. Eszerint a falszoros középső része udvar maradt, és innen nem is nyílt bejárat az északi épületbe. A homlokzati fal mindössze 65 cm vastag, a pince déli fala feletti válaszfal pedig 40 cm-es, ami arra vall, hogy az épület földszintes lehetett. A pince illetve a déli homlokzati fal felépülte után a pincétől délre eső helyiséget az ablakfülkék aljáig, tehát az építkezés során tervezett magasságig feltöltötték. Ebben a feltöltésben egy I. Ulászló által 1442-1443-ban veretett dénárt találtunk,²⁹ amely nyilván másodlagos helyzetben került oda. Már ebbe a feltöltésbe ásták bele a helyiséget kettéosztó kelet-nyugati irányú válaszfalat,

28 Nagy Balázs: Szászvár-vár (2013.06.11-2013.07.05.), a fém- és éremanyag elsődleges feldolgozásának eredménye (kézirat) 3.

29 Nagy Balázs: Szászvár-vár (2013.06.11-2013.07.05.), a fém- és éremanyag elsődleges feldolgozásának eredménye (kézirat) 2-5.

15. A szászvári vár összesített, periodizált alaprajza

amely azonban még igazodott a helyiség padlószintjéhez. Később az így létrejött két helyiség padlószintjét megemelték, és mindkettőbe egy-egy észak-déli irányú válaszfalat építettek.

A szászi várat 1540-ben Athinai Simon Izabella királyné számára elfoglalta. 1543. július 13-án védői átadták a várat a töröknek, akik nahije székhelyévé tették. Egy 1545-ben készült defter szerint a várban 142 fős őrség állomásozott. Az első nagyobb kár 1603-ban érte az épületet, amikor keresztény seregek felgyújtották a várat. A XVII. század első felére keltezhető építkezés során minden bizonnyal az 1603-ban keletkezett sérüléseket tüntették el.

A keleti palotaszárny végső pusztulását egy robbantás okozta, amely a belső udvarra néző nyugati homlokzati falát keleti irányba bedöntötte. Ekkor omlott be az udvari homlokzat keresztosztós ablaka és szakadt le, majd repült az épület belsejébe az udvari homlokzat előtti feltételezett lépcső pillérének felső, hátsó része. A

robbantás után a romok visszabontása a keleti török épület legutolsó padlószintjeit is elpusztította. A romok fölé egy vályogház épült, amelynek padlójához felhasználták a lebontott török épület tégláit is. Ebből a padlóból egy téglasor fennmaradt a keleti palotaszárny keleti fala felett.

A vár igazi pusztulása csak a XVII. század második felének nagy háborúi idején indult meg. 1662-ben és 1664-ben a keresztény seregek felgyújtották, 1680-ban pedig fel is robbantották a várat. A vár keleti oldalának teljes pusztulását minden bizonnyal ez a robbantás okozta. A vár és település csak 1686-ban szabadult fel a török uralom alól.³⁰

30 Gerő Győző: Szászvár – A püspöki vár településtörténete és építéstörténete. Siedlungsgeschichte und Baugeschichte der bischöflichen Burg zu Szászvár. In: Pécs püspökvár – régészet és épületkutatás. ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees XXII. (1999.) 109-143. 111-113.